

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNY KAR
DOKTORI ISKOLA

**A FOGYATÉKOSSÁG ORVOSI ÉS TÁRSADALMI MODELLJÉNEK
SZINTÉZISE, KÜLÖNÖSEN A MUNKAJOG TERÜLETÉN**

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

KONZULENS: DR. GYULAVÁRI TAMÁS

ÍRTA: DR. HALMOS SZILVIA

Budapest

2016

Tartalom

1.	A témaválasztás indoka, a kutatási téma	3
2.	A dolgozat szerkezete	4
3.	A kutatás módszerei	6
4.	Az értekezés főbb megállapításai	9
5.	A kutatásom témakörében született publikációim	18
6.	A tézisfüzetben hivatkozott források jegyzéke	20

1. A témaválasztás indoka, a kutatási téma

Napjaink nyugati kultúrája a tökéletes testet élteni, a munkaerőpiac a tökéletesen teljesítő embert preferálja, a jogrendszer a liberalizált, autonóm módon gondolkodni és cselekedni képes, racionális emberképre épít. A fogyatékos személyek világa éppen azért tűnt számomra értékes kutatási területnek, mert a fogyatékoság olyan tényező, amely – az előzőekben írtakkal összhangban – elválaszt a társadalom fősodrába tartozó folyamatoktól. E folyamatok ugyanis a peremre szorítják, kisebbségi létbe kényszerítik a fogyatékos személyek sokaságát, akik nem tudják teljesíteni a társadalom által piederesztálra állított normákat. A többségi társadalom megfogalmazza a fogyatékos személyek kritikáját. Engem azonban elsőként az ezzel ellentétes nézőpont érdekelt: miképpen fogalmazható meg a fogyatékos személyek szemszögéből a többségi társadalom kritikája? Vagyis: milyen értékeket termel ki a fogyatékoság, amelyeket a tökéletesség-kultúrát előtérbe helyező, siker- és versenyképesség-orientált többségi gondolkodás nem termelhet ki, sőt adott esetben azzal ellentétes? Egyszerűen szólva: mit tanulhat meg a többségi társadalom a fogyatékosággal élő emberektől?

A kutatnivaló témák sora azonban itt nem ér véget. Nem lehet megelégedni ugyanis a kölcsönös kritikák, egymás felé való elvárások megfogalmazásával. Nem az a cél, hogy a fogyatékos és az ép társadalom antagonisztikus ellentéteire épülő, osztályharcos szemlélet vezérelje a fogyatékos személyek megfelelő társadalmi pozíciójának megteremtéséért folytatott küzdelmet. A kölcsönös tanulás, együttműködés és alkalmazkodás szándéka teremtheti meg a fogyatékos és az ép személyeket is a társadalmi folyamatok főáramába bekapcsolni képes szociális és gazdasági berendezkedést, jogrendszert, kultúrát.

A fogyatékoságot tanulmányozó tudományterület, a *fogyatékoságtudomány (disability studies)* a társadalomtudományok viszonylag új, a múlt század '60-as, '70-es éveiben kialakult ága.¹ A fogyatékoságtudomány születését a fogyatékos személyek önálló életet követelő mozgalmi mellett az egyéb társadalmi kisebbségekkel foglalkozó tudományterületek (*gender studies, race studies*) képviselői segítették.² Ebből is eredően a fogyatékoságtudomány átvette ez utóbbi tudományterületek elméleti kiindulópontját, miszerint a különféle társadalmi kisebbségek a többségi társadalom fősodrából önkényesen kirekesztett, elnyomás, diszkrimináció, olykor erőszak áldozataivá váló csoportok. A fogyatékos személyek köre a nemi, faji, életkori, politikai, vallási stb. kisebbségek mellé sorakoztatható fel.

Ebből következően a fogyatékos személyek káros következményekkel járó kisebbségi létének felszámolásához a többségi társadalom aktivitására van szükség: fel kell számolni a fogyatékos személyek integrációja elé gördülő fizikai, gazdasági, jogi és viselkedési akadályokat. A fogyatékoság okai tehát végső soron a társadalmi környezetben rejlenek, és káros következményeinek megszüntetésére is a társadalomnak van lehetősége. Vagyis a fogyatékoságtudomány a fogyatékoságot alapvetően *társadalmi képződménynek* tekinti. A fogyatékoságnak e felfogása a fogyatékoság ún. *társadalmi modelljének vagy társadalmi paradigmájának* magva.

A társadalmi paradigma kritikusan tekint a paradigma kialakulását megelőző időkben a fogyatékoságról alkotott képzetekre és a fogyatékos személyekkel szembeni általános viselkedésformákra, amelyeket összefoglalóan a fogyatékoság ún. *egyéni vagy orvosi*

¹ Hernádi – Könczei 2015, 16-17

² V.ö. pl. Wendell 1997, különösen: 275

modelljének illetve paradigmájának nevez. Az orvosi modell magvát képező tézis, hogy *a fogyatékosok oka az egyénben rejlő, orvosi értelemben vett károsodás*. A károsodás következtében nem tudja teljes értékűen végrehajtani a főbb élettevékenységeket, így nem képes megfelelni a társadalmi élet kihívásainak. Ezért rekednek kívül a társadalom főáramához tartozó folyamatokból.

A társadalmi paradigma az orvosi paradigma *antitézisé*t adja. Nem az egyén, hanem a társadalom hibáira mutat rá. Nem a fogyatékos és az ép ember közötti különbségeket, hanem az azonosságokat keresi. Nem az egyén gyógyítását, rehabilitációját, hanem a társadalmi rendszerek (gazdaság, jog, fizikai környezet, viselkedési szokások, kulturális normák) alkalmazkodását, mindenki számára való hozzáférhetővé tételét szorgalmazza.

Az 1990-es évektől az egész nyugati világban *a fogyatékosok társadalmi paradigmájának megfelelő felfogása, a társadalmi modell előretörése figyelhető meg*. A fogyatékos személyek önszerveződő mozgalmainak terjedése, regionális és világszintű érdekképviselőik létrehozása és befolyásossá tétele, a fogyatékos tudomány fejlődése, s mindenekelőtt az ENSZ Fogyatékosokkal Élő Személyek Jogairól szóló Egyezményének – a továbbiakban: ENSZ Egyezmény – 2006. évi aláírása, valamint számos ország által való ratifikációja a társadalmi paradigma jelentős mértékű dominanciáját eredményezte. A társadalmi modell az Európai Unión belül is a fogyatékosügy jogalkotás és politika szinte megkérdőjelezhetetlen hivatkozási alapjává vált. A társadalmi modell által támogatott terminológia illetve e modell alapvető gondolatai a fogyatékosokról szóló korrekt beszéd módjainak mércéi lettek. Jóllehet a fogyatékos tudomány angol és észak-amerikai szakirodalmában fellelhető a társadalmi paradigmával kapcsolatos kritikus vonal, a fogyatékosokkal kapcsolatos jogi és politikai gondolkodásban sokkal inkább a társadalmi modell kritika nélküli elfogadása a jellemző.

Kutatásom arra az *előfeltevésre* épült, miszerint sem a fogyatékos, sem az ép társadalom számára nem kedvező a társadalmi paradigma fentiek szerinti dogmává szilárdulása. A fogyatékos személyekre vonatkozó jogszabályok, társadalmi és politikai cselekvés színvonaluk ugyanis *nem lehet más, csak a fogyatékos ember*. E cselekvések végső célja ugyanis egyfelől az, hogy a fogyatékos személyek *emberi méltósága és életminősége* másokéval egyenlő mértékben védelmet élvezzen, másfelől pedig – ezek közösségi vetületeként – megvalósuljon a fogyatékos személyeket *teljes társadalmi integrációja*.

Egyik vagy másik paradigma kritika nélküli kiteljesítése sosem lehet cél, hiszen az egyes paradigmák csupán eszköz-szerepet tölthetnek be e célok elérése érdekében. Az egyes paradigmák értéke azon mérhető le, mennyire szolgálják hatékonyan ezeket a célokat. Így elképzelhető, hogy a fogyatékos személyek emberi méltósága, életminősége valamint társadalmi integrációja szempontjából nem kizárólag egyik vagy másik paradigma érvényre jutása lenne a kívánatos megoldás, hanem az *egyes paradigmák kritikus vizsgálata, a célnak megfelelő elemeik megtartása és szintetizálása*.

Utalnom kell arra, hogy a társadalmi paradigma kritikus vizsgálata és az orvosi paradigmával való szintézis igénye a külföldi szakirodalom egyes darabjaiban is megjelenik.³

2. A dolgozat szerkezete

³ A társadalmi modell kritikáját adó, irodalmi összefoglalást is tartalmazó néhány mű: Terzi 2004, Finemann 2008; Satz 2009; Travis 2012; Hadi 2013, 18-23; Waddington 1995, 35; Tucker 2001; Weber 2000, 889-893; Bagenstos 2004, 54-70; Diller 2000, 19, 37-38.

Dolgozatom A) Részében („*Alapvetés I. – A fogyatékos személyek jogairól*”) tehát a paradigmák kritikus vizsgálatának és a szintézis szempontjainak meghatározására törekedtem. Tekintettel arra, hogy a társadalmi paradigma jelentős dominanciára tett szert az elmúlt évtizedekben, a szintézisnek a társadalmi paradigma felülvizsgálata útján, továbbra is annak égisze alatt érdemes megtörténnie, az orvosi paradigma egyes elemeinek elismerésével, beemelésével.

A szintézis következtéseinek minden életterületen való tudományos igényű levonása természetesen nem képezheti egyetlen doktori értekezés tárgyát. Éppen ezért vizsgálódásomat értekezésem B) részében („*Alapvetés II. – a munkajog központi szerepéről*”) leszűkítettem a munka világára. Érvek és ellenérvek ütköztetésével ugyanis alátámasztottam azt a feltevésemet, miszerint a munka világában való részvétel kulcsjelentőségű a fogyatékos személyek társadalmi integrációja szempontjából, így annak kiemelt vizsgálata indokolt. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó tudományterületeken belül is egy szűkebb területre, a munkajogra helyeztem a kutatás fókuszát. Egy vázlatos interdiszciplináris kitekintés keretében azonban összefoglaltam mindazokat a további életterületeket, amelyeken a paradigmák szintéziséből adódó következtetések levonása szükséges.

Az értekezés C) részében („*A fogyatékos személyek és a munkajog*”) tehát már csak a szintézis munkajogi vonatkozásaival foglalkoztam. Két jelentős rendelkezéscsoportot vizsgáltam: (1) a fogyatékos személyek munkavállalói képességére valamint (2) a diszkriminációtilalomra, és e körön belül különös tekintettel az ésszerű alkalmazkodásra vonatkozó normákat.

(1) A *munkavállalói képesség kérdéseinek vizsgálatánál* a pszichoszociális fogyatékossgal élő személyek *cselekvőképességére* vonatkozó tudományos nézeteket és jogi fejleményeket tekintettem át. E személyek teljes cselekvőképességének elismerése ma a társadalmi paradigma egyik legfontosabb törekvése. Amellett érveltem, hogy e területen is a két paradigma szintézisére kellene törekedni, s e szintézis következtetéseit is levontam.

(2) Az *antidiszkriminációs jog* a társadalmi paradigma, és általában a kisebbségekkel foglalkozó társadalomtudományok szemében a társadalmi integráció szolgálatában vezető szerepet betöltő jogág. Elemzésemben az antidiszkriminációs jog egy, a fogyatékos személyek szempontjából különös jelentőséggel bíró intézményét, az *ésszerű alkalmazkodás* kötelezettségét állítottam a középpontba. A nemzetközi, uniós és nemzeti antidiszkriminációs jogforrásokban egyre szélesebb körben megjelenő ésszerű alkalmazkodási kötelezettség olyan jogi előírás, mely szerint a fogyatékossgal élő személyekkel érintkező egyes alanyoknak kötelező megtenniük mindazon lépéseket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a fogyatékos személyek másokkal azonos alapon vehessenek részt a velük való jogviszonyokban, amennyiben ez az alkalmazkodó félre aránytalan terhet nem jelent.⁴ Bemutattam, hogy az ésszerű alkalmazkodás kötelezettsége megfelelően jeleníti meg a két paradigma szintézisét, s mivel az antidiszkriminációs jog struktúrájába illeszkedik, a társadalmi modell is támogatja alkalmazását, fejlesztését. Több helyen utalok arra is, hogy az ésszerű alkalmazkodás kulcsfontosságú, emblemikus jelentőségű jogintézménnyé válhat a két paradigma szintézisére épülő jogalkotásban, hiszen az ésszerűség és az arányosság szempontjai szerint a fogyatékos személyek és a többségi társadalom mellérendelt, egymáshoz alkalmazkodó, integrált együttélését, együttműködését elősegítő eszköz lehet.

Disszertációm zárógondolatai között fontosnak tartottam utalni arra, hogy kutatási megállapításaimat *nem lezárt, végső igazságok kimondásának tekintem*, hanem célom az, hogy kritikus gondolkodásra, párbeszédre hívjam fel az olvasót a dolgozatomban foglaltakkal

⁴ Az ésszerű alkalmazkodás absztrakt definíciójáról: Halmos 2014, 121-122.

kapcsolatban. A fogyatékoság természetének tudományos megragadása kimeríthetetlen mélységű kutatási téma lehet, amely kutatás eredményei a paradigmák szintézisének szempontjait, esetlegesen pedig új paradigmák kialakulását is inspirálhatják.

3. A kutatás módszerei

3.1. A fogyatékoságtudomány és egyéb rokon tudományágak területére eső elméleti irodalom feldolgozása

A fogyatékoság paradigmáinak vizsgálata nem elsősorban a jogtudomány vizsgálati tárgyköréhez tartozik. A fogyatékoság tudományos igényű kutatására ma már komplett tudományág épül, a *fogyatékoságtudomány*. Mivel célom az volt, hogy a fogyatékos személyekre vonatkozó jogi szabályozás helyes elvi alapjainak lefektetéséhez járuljak hozzá, a jogi szempontú vizsgálódást megelőzően jelentős terjedelemben és mélységben kellett foglalkoznom a fogyatékosággal kapcsolatos történeti, etikai, filozófiai, antropológiai, közgazdasági, pszichológiai ismeretek összegyűjtésével és rendszerezésével. Jellemzően a fogyatékoságtudomány területére eső ismeretek körébe tartozó ismeretek ezek, hiszen a fogyatékoságtudomány maga is interdiszciplináris igénnyel vizsgálja a fogyatékoság jelenségét, azonban esetenként túl kellett terjeszkednem a fogyatékosággal kapcsolatos vizsgálatok körén, és *egyéb rokon tudományterületeket* is érintenem kellett (pl. gazdaságfilozófia, döntésemélet).

Munkámat talán az a kritika is érheti, hogy bár a dolgozatom címében azt ígérem, kutatásom fókuszába a munkajogi szabályozást helyezem, a *terjedelmi* arányokat tekintve mégis *keveset foglalkozom jogi, s ezen belül kifejezetten munkajogi kérdésekkel*. Tartalmi szempontból nem tartom ezt aránytévésztésnek, hanem meglátásom szerint helyes, ha a szabályozás elvi – más tudományterületekre átnyúló témákat feldolgozó – alapjai képezik a jéghegy alapját, s az a néhány lényeges – a jog, munkajog területére eső – következtetés, amelynek kimondása végett az alapokat felépítettem, a jéghegy csúcsát.

Magyarországon a fogyatékoságtudományi kutatás terén kiemelkedő kutatóközpont az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán működik, Könczei György professzor úr szakmai vezetésével. Kutatásom során kitűnő forrásanyagra leltem az ezen iskolában született szakmai anyagokban, amelyek többnyire a világhálón is fellelhetők. A magyar szakirodalom folyóiratokban, tanulmánykötetekben, interneten elérhető forrásai mellett különös figyelemmel tanulmányoztam azokat a doktori értekezéseket is, amelyek az utóbbi években dolgozatom témájával részben átfedő tárgyköröket dolgoztak fel, így különösen Jakab Nóra, Hadi Nikolett és Gurbai Sándor disszertációját.⁵

A feldolgozott szakirodalom túlnyomó része azonban *külföldi*, elsősorban angol, kisebb részben német nyelvű. Igyekeztem hozzáférni a fogyatékoságtudományi szakirodalom alapvető műveihez, illetve legfrissebb anyagaihoz. Tekintettel arra, hogy a fogyatékoságtudomány bölcsője Észak-Amerikában és az Egyesült Királyságban található, csupán az itt keletkezett elméleti szakirodalom roppant terjedelmű, ezért a teljesség igénye nélkül igyekeztem a szakirodalom legfontosabb – gyakran idézett – darabjait kiválogatni.

Kutatómunkámban nagy segítséget nyújtott a Trier-i Egyetem *Institut für Arbeitsrecht und Arbeitsbeziehungen in der Europäischen Union (IAAEU)* kutatóközpontjában és könyvtárában

⁵ Hadi 2013, Jakab 2012, Gurbai 2014

tett látogatás, amelynek során rengeteg, hazánkban el nem érhető, külföldi forrást sikerült összegyűjtenem.

3.2. A vonatkozó nemzetközi és uniós joganyag elemzése; jog-összehasonlítás

A társadalmi modell nemzetközi előretörésével párhuzamosan az utóbbi két évtizedben jelentősen *bővült a fogyatékos személyekre vonatkozó nemzetközi és uniós joganyag*, mely részben nem kötelező, részben pedig a tagállamokra, részes államokra kötelező erővel bír. A nemzeti jogalkotás mozgásteret tehát egyre inkább korlátozott. Hangsúlyos részét képezte kutatásomnak a magyar jogalkotásra és gyakorlatra meghatározó befolyással bíró nemzetközi és uniós joganyag vizsgálata, a magyar jogra történő hatásának elemzése, a magyar jogalkotó döntési lehetőségeinek feltérképezése. A nemzetközi és az uniós jog kiemelkedő normáiként minden esetben vizsgáltam az ENSZ Egyezmény, az EU Foglalkoztatási Antidiszkriminációs Keretirányelvnek⁶ (a továbbiakban: Keretirányelv) témaspecifikus rendelkezéseit és gyakorlatát, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának vonatkozó ítéleteit.

A hazai jogalkotást közvetlenül, adott esetben kötelező erővel befolyásoló jogforrásokon és ítélkezési gyakorlaton kívül igyekeztem *kitekintést adni más nemzetek témához kapcsolódó szabályozására és gyakorlatára is*. Választásom többnyire azon országokra esett, amelyekben a fogyatékosági jog fejlett intézményrendszerrel és kiterjedt gyakorlattal rendelkezik, adott esetben bizonyos jogintézményeket már a gyakorlat próbája is alakított. Így azoknak az országoknak, amelyekben a fogyatékosági jog még erősen alakulóban van, érdemes figyelemmel lenni az előbbieken felhalmozódott tapasztalatokra. Továbbá e jogrendszerek megoldásai gyakran a nemzetközi és uniós normákban is tükröződnek, amelyekből Magyarország számára jogalkotási kötelezettségek származhatnak, így az eredeti jogintézmények tanulmányozása különösen hasznos lehet. Ezen országok között említendő az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kanada, valamint egyes vonatkozásokban Németország, mint a magyar jogra történelmileg különösen nagy hatással bíró ország. Ezekon kívül olyan nemzetek jogi fejleményeire is röviden kitértem, amelyek hasznos vagy éppen meglepő újításnak számító példával szolgálnak egy-egy adott szabályozási tárgykörben (pl. Írország, Svédország, Ausztrália, Dánia).

3.3. A hatályos magyar jog kritikai elemzése

Mint korábban említettem, a jogi, különösen pedig a munkajogi elemzés a „*jéghegy csúcsaként*” terjedelmében talán kevesebb, de jelentőségében annál nagyobb prioritással bíró részt képez a dolgozatomban. Minthogy az előző pontban említett nemzetközi és uniós források gyakran kötelező dogmatikai és tartalmi követelményeket támasztanak a magyar jogalkotás és jogalkalmazás számára, a magyar jog dogmatikai és tartalmi elemzésére e nemzetközi és uniós keretek tükrében került sor.

Természetesen figyelmet fordítottam a jogszabályokhoz kapcsolódó magyar *bírói gyakorlatra* is. Tekintettel arra, hogy a diszkriminációs sérelmek tekintélyes részében az érintett a bírói út igénybe vétele helyett az *Egyenlő Bánásmód Hatóság* előtt érvényesít igényt, törekedtem arra is, hogy az Egyenlő Bánásmód Hatóság gyakorlatát, valamint az e

⁶ A Tanács 2000. november 27-i 2000/78/EK sz. irányelvét a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról (Hivatalos Lap L 303, 2000. december 2., 16–22. o.)

hatóság mellett korábban működött Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület állásfoglalásait is számba vegyem.

Ügyeltem arra, hogy dolgozatom ne csupán a hatályos jog leíró jellegű áttekintéséről szóljon, hanem a nemzetközi és uniós kötelezettségek, a külföldi tapasztalatok, valamint a fogyatékossgal kapcsolatos elméleti megállapításaim tükrében a hatályos jogról kritikai elemzést is adjak. Számos *de lege ferenda* javaslatot is megfogalmaztam.

3.4. Egyéb módszerek: törekvés az inklúzív kutatásra

Ugyan primer empirikus kutatást dolgozatom megírása kapcsán nem végeztem, mégis fontosnak tartottam, hogy kutatásom ne csupán az íróasztal mögött menjen végbe. Teljes mértékben osztom ugyanis a fogyatékossgtudomány azon kutatás-módszertani ajánlását, amely szerint a fogyatékos személyekre vonatkozó kutatások nem végezhetők csupán kívülálló szemszögből, amely a kutatónak egyfajta hatalmi, a fogyatékos személyeknek egyfajta tárgyi szerepet adna, hanem törekedni kell a kutatás inklúzívvá tételére, azaz a fogyatékos személyek bevonására, a kutatás alanyává tételére.⁷ Mindvégig fontosnak tartottam, hogy személyes és szakmai kapcsolatot tartsak fogyatékos személyekkel, megismerjem véleményüket, látásmódjukat, személyiségüket, problémáikat, igényeiket, és engedjem, hogy ezek formálják kutatásom irányait, módszereit, megállapításait.

Jelentős tapasztalati anyagot szereztem a budapesti *Kézenfogva Alapítvány* irányításával és időszakosan más civil szervezetek részvételével 2007-től fenntartott, előbb „Ne hagyd magad!”, később „Te jogod, te életed!” néven működött jogsegélyszolgálat révén, melynek munkájában az évek során többféle minőségben vettem részt. Az említett jogsegély-szolgálat az első olyan magyar jogi szolgáltatás volt, amely ingyenesen, civil szervezetek fenntartásában állt értelmi fogyatékos, autista spektrumzavarral élő, valamint súlyosan, halmozottan fogyatékos személyek és támogatóik rendelkezésére. Így került a látóterembe mintegy 500 ügy érintette, megismerve a magyarországi fogyatékossgal élő személyek és támogatóik tipikus jogi problémáit, jogérvényesítési attitűdjeit és lehetőségeit, a rájuk vonatkozó jogi szabályozás és az őket övező intézményrendszer legsúlyosabb hiányosságait. A jogsegély-szolgálat működéséről való tudnivalókat és az esetkezelés tapasztalatait három esetjogi tanulmányfűzetben foglaltuk össze.⁸

Ezen kívül a kutatás éveit során igyekeztem *minél több fórumon kapcsolatot teremteni* fogyatékossgal élő személyekkel, támogatóikkal, szervezeteikkel. Részt vehettem értelmi fogyatékos személyek táboroztatásában, autista fiatalok jogi és önismereti képzésében, tarthattam jogi továbbképzést fogyatékos gyermekeket nevelő szülőknek illetve szociális szakembereknek, a fogyatékossgügy iránt érzékenyítő képzést különböző egyetemek jogi karain. Továbbá kipróbálhattam a fogyatékossgügyben tevékenykedő civil szervezetekkel való szakmai együttműködés különféle formáit.

Ugyan a fenti tevékenységek nem tartoznak a tudományos kutatás módszerei közé, számomra mégis rendkívül fontosak voltak. Hiszen mindez komoly *inspirációt* és *gyakorlati tapasztalatot* adott a kutatásomhoz, mindenekelőtt azonban lehetővé tette, hogy az általam feldolgozott *elméleti irodalmat a tapasztalati valóság szemüvegén keresztül értelmezsem és értékeljem.*

⁷ Kőnczei 2015, 156-157

⁸ Halmos – Gazsi 2008; Halmos (szerk.) 2009, Halmos (szerk.) 2013

4. Az értekezés főbb megállapításai

Az alábbi pontokban összegezhetők kutatásom főbb megállapításai, javaslatai, fejezetek szerinti bontásban:

4.1. I. fejezet: A fogyatékos személyekre vonatkozó joganyag történeti kialakulása és modelljei a nyugati jogrendszerekben

(1) *Történeti, leíró elemzés* keretében áttekintettem a fogyatékos személyekre vonatkozó jogi szabályozás fejlődését egyes nyugati jogrendszerekben, s ezzel azonosítottam, valamint definiáltam a fogyatékoságról való modern és posztmodern gondolkodás két alapvető paradigmáját, *az orvosi valamint a társadalmi paradigmát*. Az orvosi paradigma dominanciájának ideje a XIX. század végétől a XX. század '70-es, '80-as éveikig datálható.⁹ Az utóbb említett évtizedekben jelent meg ugyanis a társadalmi paradigma, amely egy napjainkig tartó folyamat során fokozatosan átveszi az uralkodó paradigma szerepét.¹⁰ Mára azonban a szakirodalomban egyre hangsúlyosabban jelentkezik az igény a társadalmi paradigma kritikája is.¹¹ A történeti elemzés során kiemelt figyelmet szenteltem az Egyesült Államokban lezajlott jogfejlődésnek, amely nemzetközi szinten eminens szerepet töltött be a társadalmi modell fejlesztésében és elterjesztésében. Részletesen elemeztem az egyes paradigmák magyarországi megnyilvánulásának formáit is.

4.2. II. fejezet: A fogyatékoság természetéről – a történeti modellek szintézisének szempontjai

(2) Megvizsgáltam *az orvosi és a társadalmi paradigma alapvető tételeit*. Az orvosi modell magvát képező tézis, hogy a fogyatékoság oka az egyénben rejlő, orvosi értelemben vett károsodás. Az egyén a károsodás következtében nem tudja teljes értékűen végrehajtani a főbb élettevékenységeket, így nem képes megfelelni a társadalmi élet kihívásainak. E szemlélet tehát a „fogyatékos személyben” a „fogyatékoságra” koncentrálnak, vagyis a fogyatékos embert és az ép ember közötti különbségekre. A társadalom ép és fogyatékos csoportokra való osztása, a két csoport fizikai, jogi, szociális elkülönítése, valamint közöttük egy alá-fölérendeltségi, sőt, gyakran szegregáló, diszkrimináló vagy elnyomó kapcsolat létrehozása az orvosi paradigma hozadéka.¹² A társadalmi paradigma e káros társadalmi fejleményre reflektálva, mintegy ennek antitéziséként alakult ki. Alapgondolata, hogy a fogyatékoság okát nem az egyénben, hanem a társadalomban kell keresni. Nem az egyén, hanem a társadalom felelős ugyanis azért, hogy a fogyatékos embereket történelmileg kialakult, és a társadalom struktúráiban mélyen gyökeredző elnyomás, diszkrimináció, kirekesztés éri. A társadalom fizikai, jogi és attitűdbeli kondícióit kell tehát megváltoztatni ahhoz, hogy a fogyatékos személyek a teljes értékű polgárság pozíciójába kerüljenek, azaz megtörténjék társadalmi integrációjuk. Az

⁹ V.ö. Kálmán – Könczei 2002, 85.

¹⁰ Hernádi – Könczei 2015, 12-13

¹¹ A társadalmi modell kritikáját adó, irodalmi összefoglalást is tartalmazó néhány mű: Terzi 2004., Finemann 2008; Satz 2009; Travis 2012; Hadi 2013, 18-23; Waddington 1995, 35; Tucker 2001; Weber 2000, 889-893; Bagenstos 2004, 54-70; Diller 2000, 19, 37-38.

¹² Az orvosi paradigma jellemzéséről számtalan helyen olvashatunk a társadalmi modell előretörését szorgalmazó vagy leíró irodalomban. Pl. Degener – Quinn 2002; Waddington 1996; Kálmán - Könczei 2002, 81-119; Waddington 2005, 16.

orvosi modellel szembeállítva úgy is fogalmazhatunk, hogy a társadalmi paradigma a „fogyatékos ember”-ből az „ember”-t ragadja meg. A társadalmi paradigma tehát a fogyatékos és az ép emberek közötti azonosságokra koncentrál. Erre tekintettel a társadalmi paradigma keretében fogalmazódott meg a fogyatékos személyek diszkriminációjának tilalma.¹³

- (3) A paradigmák leíró, történeti jellegű elemzése után az egyes paradigmák kritikai elemzését végeztem el. Álláspontom szerint a fogyatékos személyekre vonatkozó jogalkotás és -alkalmazás valamint egyéb állami, társadalmi cselekvés zsinórmértéke nem lehet más, mint *a fogyatékos személyek emberi méltóságának tisztelete* valamint *életminőségük javítása*. Minthogy mind az emberi méltóság megélésének, mind a jó életminőségnek lényeges közösségi vetülete az egyén *társadalmi integrációja*, a fogyatékos személyek társadalmi befogadottságának növelése is a zsinórmértékül szolgáló értékek közé sorolandó. A fenti, zsinórmértékül szolgáló elvek és a történeti paradigmák összefüggéséről állítom fel dolgozatom főhipotézisét,¹⁴ mely a következőképpen szól: *A fogyatékos személyek emberi méltóságának tisztelete, életminőségének javítása, valamint társadalmi integrációja megköveteli az orvosi és a társadalmi paradigma szintézisét*. Azt állítom tehát, hogy a fogyatékos személyekkel kapcsolatos jogalkotásnak és egyéb társadalmi cselekvésnek nem lehet célja egyik vagy másik paradigma érvényre juttatása. Az egyes *történeti paradigmák eszköz-szerepet tölthetnek be az említett értékek kiteljesítése érdekében*. A paradigmák illetve egyes elemeik értéke azon mérhető le, mennyire szolgálják hatékonyan ezt a célt. Ez pedig annak függvénye, hogy *mennyiben felel meg a valóságnak a paradigmák fogyatékoságról alkotott felfogása*, illetve mennyire reálisan reflektálnak a fogyatékoság lényegére, természetére.
- (4) A fogyatékoság természetéről eltérő felfogás szerepel az orvosi valamint a társadalmi paradigmában. Az orvosi modell a fogyatékoságról egy ún. *károsodásközpontú koncepció* keretében gondolkozik: vallja, hogy a fogyatékoság oka az egyénben rejlő orvosi értelemben vett károsodás. A társadalmi modell gondolati magvát az képezi, hogy a fogyatékoság oka nem az egyénben, hanem a társadalomban keresendő: a fogyatékoság mesterséges, *társadalmi konstrukció, amely egy bizonyos embercsoport önkényes kirekesztését, elnyomását eredményezi*, mely hasznos eszköznek bizonyult más társadalmi kisebbségek integrációjáért vívott küzdelemben. A társadalmi modellt követő jogalkotás erre tekintettel *elsősorban az antidiszkriminációs jog* bevezetése és fejlesztése útján kíván megoldást találni a fogyatékoság társadalmi kirekesztettségének problémájára. Igen részletesen tanulmányoztam a fogyatékoság természetét, és a vizsgálatból levonható következtetéseket ütköztettem azzal a tétellel, miszerint a fogyatékos személyek társadalmi integrációjának előmozdítására azonos vagy hasonló eszközök alkalmazandók, mint más, hagyományosan hátrányt szenvedő csoportok esetén. Így mutathattam rá az antidiszkriminációs jog – illetve szélesebb értelemben a társadalmi modell – korlátaira, és léphettem tovább társadalmi és az orvosi modell szintézisének szempontjai felé.

¹³ A társadalmi és az orvosi modell összevetéséről ld. pl.: Waddington 1995, 34; Waddington 2005, 16-17; Stein – Lord 2009, 25; Waddington 2009, 115; Hadi 2013, 16-17.

¹⁴ E hipotézis azért nyer főhipotézis minőséget, mert a dolgozatom során később megfogalmazandó, további hipotézisek ebből a főhipotézisből vezethetők le, illetve a főhipotézis egyes speciális vetületeit fogalmazzák meg.

- (5) Megállapítottam, hogy a fogyatékoság *több szempontból elüt a társadalmi paradigma keretei közé tartozó antidiszkriminációs jog által védett többi tulajdonságtól*. Az orvosi modell, mely a fogyatékoság okának éppen az egyénben rejlő károsodást tekinti, éppen azokban a helyzetekben reflektál megfelelően a fogyatékoság természetére, amelyekben a funkcióképesség-csökkenés az adott jogviszony szempontjából releváns, s így a fogyatékos és az ép személyek között tényleges különbség tapasztalható. Az orvosi modell ad teret így annak az elismeréséhez, hogy a fogyatékoság függést, kiszolgáltatottságot, hátrányt eredményezhet, s ezért a többlet-energiaráfordítást, alkalmazkodást követelhet a fogyatékos személy környezetének részéről. A társadalmi modell pedig akkor működik jól, ha a fogyatékos és az ép személyek egy adott életviszonyban, jogviszonyban homogén csoportot képeznek, és az önkényes megkülönböztetések felszámolása a cél. Láthatjuk tehát, hogy a fogyatékoság egyes aspektusait inkább a társadalmi modell, másokat pedig inkább az orvosi modell képes megragadni. Szükség van tehát a két modell rendszerszintű egybeépítésére, azaz szintézisére. *Ezzel igazoltnak tekinthetjük tehát a főhipotézist*. A társadalmi paradigma túllépett azon a szakaszon, hogy az orvosi paradigma totális antitézisének adja, és kellően rugalmasnak bizonyult ahhoz, hogy beleférjenek az orvosi modell egyes, időtállóan bizonyuló elemei. Így a továbbiakban szintézis címén azt a gondolkodási folyamatot értem, mely arra irányul, hogy a társadalmi paradigma égisze alatt ötvözze a társadalmi modell eredeti felfogását és az orvosi paradigmának a merev antitézis korszakát is túlélő, restaurált elemeit.
- (6) A két modell szintézise egyes, a fogyatékos személyekre vonatkozó jogintézményekben már meg is valósult. Fontos példaként említhető az *észszerű alkalmazkodás* követelménye. Az orvosi paradigma reflektál ugyanis az ép és a fogyatékos emberek közötti különbségekre, s e modellben nyer elismerést, hogy a fogyatékoságnak szükséges, de nem elégséges feltétele valamely károsodás, amely funkcióképesség-csökkenést okozhat. Az észszerű alkalmazkodási szükséglet éppen e különbségen alapulhat. A társadalmi paradigma világít rá ugyanakkor arra, hogy elsősorban a társadalomnak kell alkalmazkodnia a fogyatékos személy speciális szükségleteihez. Az észszerű alkalmazkodás tehát viseli mindkét paradigma jegyeit. Ezért e jogintézmény a fogyatékos személyekre vonatkozó joganyag fontos sarokpontja lehet.
- (7) A fogyatékoság antropológiai-etikai jellegű és jogi megközelítése közti egyes ellentmondások feloldása érdekében az alábbi szempontokat fogalmaztam meg. Lényeges, hogy fogyatékos személyekre vonatkozó jog
- elismerje *saját eszközeinek* korlátozott voltát a fogyatékoság antropológiai vonásainak leképezése vonatkozásában;
 - törekedjen a fogyatékos személyek *életminőségének* – s ennek közösségi vetületeként *társadalmi integrációjuk* – javítására;
 - nyilvánvalóvá tegye, hogy az *emberi méltóság* tekintetében mindenki egyenlő, még akkor is, ha a jog az emberek között – akár mesterséges módon – kategóriákat képez, különbségeket tesz.

4.3. III. fejezet: A fogyatékoság definiálása

- (8) A fogyatékoság definiálására vonatkozó elméleti irodalom, nemzetközi és uniós követelmények, külföldi példák, valamint az idetartozó magyar definíciók tanulmányozása során végigkövettem, hogy a társadalmi modell előretörésével párhuzamosan a jogi definíciókban az orvosi (t.i. a károsodásra utaló) elemeken kívül *megjelentek a társadalmi (t.i. a társadalmi részvételben való akadályozottságra utaló) elemek is*. Ez azonban jelentős jogalkalmazási problémákhoz vezetett, hiszen a definíciók lényegében összemosták a fogyatékoság okait annak következményeivel. Célravezető lenne, továbbá az ENSZ Egyezmény fogyatékoság-definíciójának és a jogi definíciók alakulására vonatkozó nemzetközi trendnek is megfelelnie, ha a jogszabályok a fogyatékoság fogalmát ismét a – fogyatékoság szükséges, de nem elégséges okaiként felismert – károsodásokra koncentráltan adnák meg. A definíciós rendelkezéseket azonban minden esetben ki kellene egészítenie az (ézszerű) alkalmazkodási kötelezettségről szóló rendelkezéseknek, amelyben megfelelően lehetne reflektálni a fogyatékoság társadalmi részvétel terén megvalósuló következményeire.¹⁵
- (9) Egyes jogrendszerekben többféle fogyatékosági illetve fogyatékosággal rokon definíció létezik. A sokféleség történeti és kulturális okaira is rámutattam. Annak érdekében, hogy az egyes jogrendszereket az egységességtől a sokféleségig tartó skálán rendszerbe foglalva elhelyezhessük, a következő tipológiát hívtam segítségül. *Valódi definíciós egység* akkor valósul meg, ha egy adott jogi rendszerben egyetlen fogyatékoságfogalom szerepel, és az jogágakon átívelő módon, egységesen alkalmazandó. *Látszólagos egység* figyelhető meg abban a jogrendszerben, amelyben szintén egységesen, a „fogyatékoság” kifejezést használja az egyes jogterületeken, de e terminus a különböző jogszabályokban eltérő definíciót kap. *Definíciós sokféleséget* tarthatunk számon azokban a jogrendszerekben, amelyekben a fogyatékos személyeket az antidiszkriminációs jog, illetve a szociális jog egyes jogterületei eltérő, összességében tehát sokféle megjelölésekkel illetik. Végül léteznek olyan jogrendszerek, amelyekben *nincs definíció*. A magyar jogrendszer a harmadik típusnak felel meg. Kerestem azokat az elveket, amelyek alapján ki lehet alakítani az orvosi modell keretében kialakult fogalmi *sokféleség* és a társadalmi modellben javasolt *egységesség helyes viszonyát*. Az antidiszkriminációs jogban szereplő definíció a legtöbb jogrendszerben felöleli a szociális jogi definíciókat, s túlnyúlik azokon, de látunk példát ennek fordítottjára is. Indokoltam, hogy miért az előbbi megoldás tűnik helyesebbnek. A sokféle definíció alkalmazásánál szerencsésebbnek tartom a látszólagos egységesség rendszerét, mivel ebben a jogalkalmazó és a jogkereső közönség számára is egyértelműbb a viszony az egyes jogterületeken alkalmazott definíciók között. Nem vetendő el teljesen a *valódi fogalmi egység* bevezetésének lehetősége sem. Ez úgy jöhetne létre, ha a jogszabályok következetesen megkülönböztetnék a fogyatékoság fogalmi elemeit és az egyes ellátásokra, intézkedésekre igénybevitelére való jogosultság feltételeit.¹⁶ A fogalom-meghatározás célja a fogyatékos személyek körének specifikálása. Ennek érintetlenül hagyása mellett lehet meghatározni a különböző ágazati jogszabályokban jogosultsági feltételeket. Így a fogalom ténylegesen egységes maradhat, mégis megoldható az egyes speciális ellátások, intézkedések célcsoportjának megfelelő kijelölése.

¹⁵ Egyetértő álláspont: Mikola 2015.

¹⁶ Ehhez kapcsolódóan ld.: A fogyatékoság definíciói 2002, 25.

(10) A magyar jogban a fogyatékossgal kapcsolatos fogalmak *orvosi illetve társadalmi szemléletű meghatározásával* kapcsolatban az alábbi problémákat azonosítottam:

- a. A fogyatékossgal definíciójában az *okok és a következmények összerosódnak*.
- b. A fogyatékossgal fogalmába épülnek azok a *társadalmi környezetre vonatkozó elemek*, amelyeket az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének előírásában kellene szerepeltetni.
- c. Kritika elsősorban a fogalmak orvosi elemét illetheti, hiszen több definíció (pl. a fogyatékossgal támogatásra, a közlekedési támogatásokra jogosító kategóriák) a jogosító diagnózisok kimerítő listázásából áll, ami nemcsak a jogszabály elbonyolódásához, technikai szabállyá való degradálódásához vezet, hanem a szabályozás hiányossá, sőt diszkriminatívává válik.¹⁷

E problémákra megoldást jelenthetne – a (8) pontban elvi érrel kifejtetteknek megfelelően –, ha a fogyatékossgal definíciójának *magvát az egészségi állapot alkotná*. A környezet alkalmazkodását előíró jogi normák megfelelő megalkotása esetén nem lenne probléma, ha jogszabályok a fogyatékossgal fogalmát a károsodásokra koncentráltan adnák meg, s már így kielégítő szabályozási komplexum állna rendelkezésre.

(11) A magyar jogban a fogyatékossgal kapcsolatos fogalmak *számosságával* kapcsolatban az alábbi problémákat azonosíthatjuk:

- a. A *nagyfokú sokféleséget* több definíciós reform sem tudta feloldani.
- b. A *pszichoszociális fogyatékossgal* élő személyekre vonatkozó speciális megnevezések elavultak, sértő hangzásúak.
- c. A fogyatékossgal rokon definíciókban *összekeverednek a fogalmi elemek és a jogosultsági feltételek*.

E problémák vonatkozásában az alábbi jogalkotási, jogértelmezési megoldások enyhíthetnék.

- a. *Az antidiszkriminációs jogszabályok definícióinak integrálttá tétele*. Kifejtettem, hogy az Ebktv.-beli¹⁸ fogyatékossgal-kifejezés – explicit definiálás nélkül is – igen széles értelemben értelmezhető, vagyis a fogyatékossgal rokon fogalmakat is integráló kategóriaként.
- b. A fogyatékossgal károsodásközpontú *definíciójának elfogadása: a fogyatékossgal központi fogalmának az egészségkárosodás kategóriájára épített meghatározása* oldhatná a magyar jogra jellemző sokrétűséget. Az e módszer mentén történő egységesítést tovább lehetne folytatni a szociális jog területén túl az egészségügyi, oktatási stb. szektorra.
- c. *A definíciós elemeket el kell választani az egyes ellátások, támogatások, intézkedések jogosultsági feltételeitől*.

4.4. IV. Fejezet: A munkavállalás központi szerepe a fogyatékos személyek társadalmi integrációjában

¹⁷ E problémáról részletesen ld.: Halmos (szerk.) 2009, 39-40.

¹⁸ 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, 8. § g) pont

- (12) A IV. fejezetben felállított és igazolt *hipotézisem a következő: amennyiben a fogyatékos személyek teljes körű társadalmi részvételének lehetővé tétele a cél, ehhez elsődleges eszközként biztosítani kell számukra a foglalkoztatásban való részvételt, leküzdve a munkavállalás különféle akadályait.* Pusztán gazdasági és szociológiai érvek alapján nem lehetett igazolni ezt a tételt, azonban etikai és politikai érvek felhasználásával alá tudtam támasztani a feltevésemet.
- (13) E tételt az igazolás során kifejtettek alapján a következő részletező megállapításokkal lehet kiegészíteni, továbbfűzni:
- a. A fogyatékos személyek társadalmi integrációjának megvalósítása során elsődleges figyelmet kell szentelni annak, hogy számukra *reális* lehetőségként álljon nyitva a *munka útján történő egzisztenciateremtés.*
 - b. A munka útján történő egzisztenciateremtés reális lehetőségének biztosítása során *ötvözni kell a neoliberais és a jóléti állameszme egyes elemeit.* A piaci alapon történő foglalkoztatásba való bevonás fő célkitűzése – mint a neoliberais modell eleme – mellett hangsúlyozandó az állami és a társadalmi felelősség fokozott érvényesítése az egyéni felelősséghez képest, mint a jóléti modellhez tartozó elem. Ez a fokozott felelősség abban áll, hogy az államnak és a társadalomnak elsősorban a fogyatékos személyek munkához segítségét kell vállalnia, ennek lehetetlensége esetén pedig stabil megélhetésük és társadalmi megbecsülésük biztosítását.
 - c. Gondoskodni kell azon fogyatékos személyek emberi méltóságának elismeréséről, életminőségük biztosításáról illetve társadalmi integrációjának elősegítéséről, *akik önálló keresőtevékenység alapján nem képesek gondoskodni létfenntartásukról,* s erre sem a munkaerő-piaci esélyteremtés, sem a foglalkoztatási rehabilitáció útján nem is tehető képesé.
- (14) A fogyatékos személyek társadalmi integrációjának érdekében *elsőrendű, ámde nem elégséges feladat a munka világában való részvételük elősegítése,* hiszen a társadalmi integráció egy sokdimenziós folyamat eredménye lehet. Ezért szükségesnek tartottam, hogy – ha csak igen vázlatosan is, de – *körülírjam azokat a területeket, amelyeken szükségesnek mutatkozik a jogalkotás valamint a társadalmi cselekvés a fogyatékos személyek társadalmi kirekesztődésének felszámolása érdekében.*

4.5. V. fejezet: A munkához jutás és a munkában való részvétel jogi akadályainak elhárítása: a cselekvőképességre vonatkozó megfelelő szabályozás

- (15) Az V. fejezetben az alábbi *két hipotézist* fogalmaztam meg, és támasztottam alá elsősorban az elméleti szakirodalom adataival:
- a. A sérült belátási képességgel rendelkező személyek jogilag releváns ténykedését *elsősorban a támogatott döntéshozatal* eszközeivel kell elősegíteni. A *cselekvőképesség korlátozása* nem feltétlenül jelenti az emberi méltóság csorbítását, ezért végső megoldásként, megfelelő garanciákkal a cselekvőképesség korlátozására is sor kerülhet.
 - b. A munkavállalói minőség *kétféle képességet* feltételez: a *cselekvőképességet* – mint jognyilatkozat-tételi képességet és – az adott munkakör teljesítésére való alkalmasságot jelentő – *munkaképességet.* A kétféle képességre vonatkozó szabályozást eltérő elvek szerint kell kialakítani.

- (16) Tekintettel arra, hogy a nem teljesen cselekvőképes személyekre vonatkozó Mt.-beli¹⁹ szabályok jelentős mértékben támaszkodnak a cselekvőképesség Ptk.-beli²⁰ szabályozására, először a *vonatkozó polgári jogi joganyagot elemeztem, és tettem a fenti hipotézisben foglaltak mérlegére*. E körben az alábbi megállapításokat tettem:
- A Ptk. *különválasztja a cselekvőképesség és a belátási képesség fogalmát*. A cselekvőképesség korlátozását a belátási képesség *funkcionális értékelése*²¹ alapozhatja meg, azonban mentális státusz értékelésére is sor kerül.²²
 - A Ptk. rendszerében az *egyén autonómiáját kevésbé korlátozó* megoldások megelőzik a jobban korlátozó megoldásokat. Hiányosságként értékelhető azonban, hogy sem a támogatott döntéshozatal, sem az előzetes jognyilatkozat, sem a cselekvőképesség korlátozásának rendszereiben nem jelenik meg *célként* az egyéni autonómia maximalizálása. Az egyéni autonómia korlátozására nem az egyén saját „objektív” érdekeire figyelemmel, hanem csupán két esetben kellene sor kerülnie. Egyfelől akkor, ha a helyettesítő döntéshozatalra az *egyén valódi akaratának* a lehető legteljesebb kifejezése végett van szükség, a szükségesség és arányosság elveinek megfelelően. Másfelől pedig akkor, ha a döntés várhatóan *másokra is hatással van*: ez esetben korlátozásnak lehet helye mások érdekeire figyelemmel, úgyszintén a szükségesség és az arányosság elveinek megfelelően.²³
 - A cselekvőképesség korlátozása során tekintettel kell lenni *az egyén körülményeire, családi és társadalmi kapcsolataira*. Célszerű lenne ezt a fordulatot az *ésszerű alkalmazkodás követelményével* összefüggésben értelmezni, vagyis csupán akkor engedélyezni a nagyobb fokú korlátozást, ha a kevésbé korlátozó megoldás a környezet ésszerű alkalmazkodása esetén sem elegendő.²⁴
 - A cselekvőképesség korlátozása elsősorban *ügycsoportokra* vonatkozhat.²⁵ Csak a választójogra vonatkozóan kell *minden* esetben külön döntést hozni. Megfontolandó lenne a munkaviszonyra, munkaviszony jellegű jogviszonyra, s külön a közszférában való munkavállalásra vonatkozóan is *kötelezően előírni a bírósági döntéshozatalt*.
 - A Ptk. lehetővé teszi a cselekvőképesség *teljes* – vagyis minden ügycsoportra kiterjedő – *korlátozását*. Az érintett személy ekkor *cselekvőképtelennek* számít, helyette a gondnoka tesz jognyilatkozatot, s – a részleges gondnokságtól eltérően – a gondnok és a gondnokolt nem együttesen döntenek. *Alaptalan a gondnoksággal érintett ügycsoportok mennyiségének kiterjesztésével párhuzamosan a beavatkozás fokozatának automatikus növelése is.*²⁶

¹⁹ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről

²⁰ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

²¹ A funkcionális tesztek függetlenednek az egyes pszichiátriai diagnózisoktól, vagyis a mentális státusztól, s az egyén döntéshozatali képességének épségére, illetve a károsodás fokára fókuszálnak (Glen 2012, 95-96; Dhanda 431-435).

²² Ptk. 2:9. § (1) bek., 2:19. § (2) bek., 2:21. § (2) bek.; BH. 2007/404., EBH 2007/1597., BH. 2008/265., BH. 2011.247.

²³ Ptk. 2:19. §, 2:38-2:40. §

²⁴ Ptk. 2:19. § (2) bek., 2:21. § (2) bek.

²⁵ Ptk. 2:19. § (2)-(5) bek., 2:21. § (2)-(3) bek.

²⁶ Ptk. 2:19. § (2) bek., 2:21. § (2) bek.

- (17) A polgári jog után a *munkajog* vonatkozó szabályainak elemzését végeztem el, kitérve a hatályos jogban nem szereplő, de helyet kívánó szabályozási területekre is:
- a. Helyesnek tartottam, hogy az Mt. *követi a Ptk.* szabályozását a korlátozott cselekvőképességű személyek jognyilatkozat-tételére vonatkozó rendelkezések körében.²⁷ Ugyanakkor számos problémát eredményez, hogy az Mt. *e körben nem rendeli el a Ptk. háttérszabályként való alkalmazását.*
 - b. Rámutatottam arra, hogy az Mt. cselekvőképtelen és cselekvőképességben a munkaviszonnyal összefüggő ügcsoportban *részlegesen* korlátozott munkavállalók foglalkoztatására vonatkozó szabályai²⁸ teljességgel *helytelen elméleti alapokon* nyugszanak, hiszen összemoszák a cselekvőképesség és a munkaképesség kategóriáit. Javaslatot tettem e szakasz törlésére. Felhívtam a figyelmet a *vétőképtelen* munkavállalók kártérítési felelősségére vonatkozó szabályok megalkotásának szükségességére, amelyhez szintén alapul szolgálhatnának a Ptk. párhuzamos rendelkezései.
 - c. *A munkaviszony és a támogatott döntéshozatal* egyes kapcsolódási pontjairól is írtam. Javaslatot tettem a *munkahelyi támogató* kirendeléséről való rendelkezés bevezetésére, amely kapcsolódna a munkáltató észszerű alkalmazkodási kötelezettségéhez is. A munkahelyi támogató intézményének bevezetése a támogatott döntéshozatal hatályos magyar rendszerét a támogatói modellt előrehaladott módon alkalmazó nemzetközi gyakorlatból ismert támogatói hálózatok rendszere felé közelítené.
 - d. Összegyűjtöttem azokat a szabályokat, amelyek *a munkáltató illetve a munkáltatói jogkör gyakorlójának cselekvőképességére* vonatkoznak. Megállapítottam, hogy vélhetően a jogalkotó nem számolt annak lehetőségével, hogy nem teljesen cselekvőképes személyek munkáltatói szerepben is lehetnek. Javaslatokat tettem e hiányosság orvosolása érdekében is.

4.6. VI. fejezet: A munka világában való egyenlő esélyeken alapuló részvétel: fogvatékos személyekkel való egyenlő bánásmód követelménye, különös figyelemmel az észszerű alkalmazkodás kötelezettségére

- (18) A formális és az anyagi egyenlőségi koncepciók nem egymást felváltó, konkurens, hanem egymást kiegészítő elvek.²⁹ E gondolatot összefüggésbe hoztam a fogyatékoság két paradigmája szintézisének igényével is, hiszen a kétféle egyenlőségi koncepció valójában az említett paradigmákhoz kapcsolható. Rávilágítottam arra, hogy az észszerű alkalmazkodás dogmatikai helyét éppen a két egyenlőségi koncepció illetve a két paradigma közötti szintézis határozza meg. Részletesen alátámasztottam, hogy miért helyes, ha az észszerű alkalmazkodás elmulasztását nem *sui generis* diszkriminációs tényállásként, s nem is a közvetlen

²⁷ Mt. 21. § (4)-(5) bek.

²⁸ Mt. 212. §

²⁹ Szabély é.n., 1

diszkrimináció a eseteként, hanem a közvetett diszkrimináció egyik a eseteként tekintjük.³⁰

- (19) Tisztáztam a *hozzáférhetőség és a pozitív intézkedések* fogalmát, és tisztáztam az észszerű alkalmazkodás kategóriájához való viszonyukat.
- (20) Részletesen vizsgáltam az ENSZ Egyezmény, valamint a Keretirányelv észszerű alkalmazkodási kötelezettségre vonatkozó rendelkezéseit, különösen az Európai Unió Bíróságának vonatkozó gyakorlatát. Mindezt, továbbá a (18)-(19) pontokban összegzett elméleti megfontolásokat magyar munkajogi szabályozásra alkalmazva, a következő javaslatokat tettem:
- a. Célszerű lenne, ha az észszerű alkalmazkodási kötelezettség elmulasztása a *közvetett hátrányos megkülönböztetés a esetét* képezné.
 - b. Érveltem amellet, hogy az észszerű alkalmazkodás semmiképpen nem sorolható az Ebktv. 11. § (2) bekezdésében megfogalmazott *előnyben részesítési* intézkedések közé.
 - c. Végiggondoltam, hogy milyen következményekkel járna a magyar munkajog gyakorlatára nézve az észszerű alkalmazkodási kötelezettség személyi, tárgyi és időbeli hatályának vonatkozásában, ha a magyar bíróság vagy az EU Bíróságának gyakorlatában az az álláspont megfontolás jutna érvényre, hogy *az uniós elsődleges jogban szereplő egyenlőség elvére* a hiányzó nemzeti jog pótlása érdekében is lehet hivatkozni.
 - d. Felhívtam a figyelmet arra, hogy fontos lenne *az észszerű alkalmazkodási kötelezettség Ebktv.-ben való szabályozására* a fogalom nemzetközi és uniós jognak megfelelő tartalommal.
- (21) Végül részleteztem az észszerű alkalmazkodás elmulasztásának *lehetséges jogkövetkezményeit*: a diszkriminációtilalom sérelme a esetére előírt jogkövetkezményeket; pénzügyi jogkövetkezményeket, munkajogi jogkövetkezményeket és a munkaügyi hatóság által alkalmazható jogkövetkezményeket.

³⁰ V.ö.: a kanadai Legfelsőbb Bíróságának ítélete: *Ontario Human Rights Commission and O'Malley v. Simpson-Sears* [1985] 2 S.C.R. 536; Stein 2014, 1054-1055; Bribosia – Rorive 2013, 5, 9, 39; Vickers 2006, 22-24; Lawson 2008, 154; Alidadi 2012, 693, 707

5. A kutatásom témakörében született publikációim

5.1. Folyóiratok, tanulmánykötetek, könyvrészletek

Halmos, Sz., *Esélyteremtés vagy önkény? – A fogyatékos fogalma a magyar és a német jogban*, Fundamentum – Az emberi jogok folyóirata, 4/2007, 95-103

Halmos, Sz., *A munkajog akadálymentesítése*, in: OPUSCULA SZEGEDIENSIA, A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók második konferenciája. Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 25. Szegedi T. Egyetem ÁJK, Szeged, 2008

Halmos, Sz. – Gazsi A., *Esetjogi tanulmányfüzet - Az értelmi fogyatékos, halmozottan fogyatékos és autista emberek számára működtetett antidiszkriminációs jelzőrendszer tapasztalatai*, Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008

Halmos, Sz., *Fizikai akadálymentesítés a munka világában*, Esély. Társadalom- és Szociálpolitikai Folyóirat, vol. 20, 2/2009, 17-45

Halmos, Sz. (szerk.), *Esetjogi tanulmánykötet - Az értelmi fogyatékos, autista és halmozottan fogyatékos emberek számára működtetett 'Ne hagyd magad!' antidiszkriminációs jelzőrendszer tapasztalatai*, Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2009

Halmos, Sz., *Mit jelent a fizikai akadálymentesítés a munka világában?*, in: OPUSCULA SZEGEDIENSIA 3, A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók harmadik konferenciája. Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, Szegedi T. Egyetem ÁJK, Szeged, 2010

Halmos, Sz., *A fogyatékos mint védett tulajdonság speciális vonásai*, in: OPUSCULA SZEGEDIENSIA 4, A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók negyedik konferenciája. Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. Szegedi T. Egyetem ÁJK, Szeged, 2011

Halmos, Sz. (szerk.), *Esetjogi tanulmánykötet – Az értelmi fogyatékos, autista és halmozottan fogyatékos emberek számára a Te Jogod Te Életed! című projekt keretében működtetett jogsegélyszolgálat tapasztalatai*, Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2013

Halmos, Sz., *Az ésszerű alkalmazkodás követelménye a magyar munkajogban*, Magyar Munkajog E-folyóirat, 1/2014, 120-148

Halmos, Sz., *Az ésszerű alkalmazkodás követelményére vonatkozó magyar munkajogi szabályok a nemzetközi és európai uniós jog tükrében*, a Mailáth György Tudományos Pályázat nyertes pályaműve, Országos Bírósági Hivatal, Magyar Igazságügyi Akadémia, Budapest, 2015 (megjelenés alatt)

5.2. Gyakorlati orientáltságú publikációk

Halmos, Sz., Aubel, E., Csányi, Zs., Vég, K., *A fogyatékos személyek foglalkoztatásának motiválása – javaslatok a jogszabályi környezet módosítására*, WATCHDOG jogvédelmi kiadvány, a Salva Vita Alapítvány, Budapest, 2008

Csányi, Zs., Halmos, Sz., Szabó, M., Jásper, É., Palkovics, R., Vég, K., Zalabai, P., *Vezető-sáv – a teljeskörű munkahelyi akadálymentesítéshez munkáltatók számára*, Salva Vita Alapítvány, Budapest, 2008

Halmos, Sz., Jónás, T., *Hogyan csináld? Jogsegély elsőkézből. [Jogi eszköztár autista emberek és családtagjaik speciális problémáinak kezeléséhez]*, Autisták Országos Szövetsége, Budapest, 2010.

Halmos, Sz., *A rehabilitációs járadékról I-II.*, Munkaügyi Tanácsadó, 12/2010; 1/2011, 4-8

Halmos, Sz., *Az ésszerű alkalmazkodás kötelezettsége I-V.*, Munkaügyi Tanácsadó, 1/2013, 7-10; 2/2013, 9-11; 3/2013, 9-12; 4/2013, 3-9., 5/2014, 10-14

Halmos, Sz., *Egyenlő bánásmód követelménye a foglalkoztatás során – a vonatkozó szabályok és a gyakorlat, in: Munkaügyi ellenőrzés a gyakorlatban - Törvényi előírások, jogok, kötelezettségek, felkészülési segédletek munkáltatóknak;* Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., 2011.

Halmos, Sz., *Újdonságok az Európai Unió Bíróságának antidiszkriminációs tárgyú ítéleteiből I-III.*, Munkaügyi Tanácsadó, 11/2013, 12-14; 12/2013, 9-11; 1/2014, 10-13

Halmos, Sz., *A közfoglalkoztatásról I-V.*, Munkaügyi Tanácsadó, 6/2013, 1-4; 7/2013, 2-4; 8/2013, 9-12; 10/2013, 12-13

6. A tézisfűzetben hivatkozott források jegyzéke

A fogyatékoság definíciói Európában; Összehasonlító elemzés, a Bruneli Egyetem által készített tanulmány, 2002 (Második, javított kiadás, ELTE BGGYPK, Budapest, 2009) (szövegbeli hivatkozás: „*A fogyatékoság definíciói 2002*”)

Alidadi, K., *Reasonable Accommodation for Religion and Belief: Adding Value to Article 9 ECHR and the European Union's Anti-Discrimination Approach to Employment?*, *European Law Review*, vol. 37, 6/2012, 692-715, letölthető: http://www.iuscommune.eu/html/prize/pdf/2013_Alidadi_2013.pdf; utolsó megtekintés: 2015. november 30.

Bagenstos, S. R., *The Americans with Disabilities Act as Welfare Reform*, *William & Mary Law Review* vol. 44, 3/2003, 921-1030, letölthető: <http://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol44/iss3/3>; utolsó megtekintés: 2015. november 30.

Bribosia, E. – Rorive, I., *Reasonable accommodation beyond disability in Europe?*, *European Network of Legal Experts in the non-discrimination field*, 2013, letölthető: [http://www.equalitylaw.eu/search?searchword=bribosia%20rorive&searchphrase=all&areas\[0\]=documents_search](http://www.equalitylaw.eu/search?searchword=bribosia%20rorive&searchphrase=all&areas[0]=documents_search); utolsó megtekintés: 2015. november 30.

Degener, T. – Quinn, G.: *A Survey of International, Comparative and Regional Disability Law Reform*, DREDF, Washington DC, é.n.

Dhanda, A., *Legal Capacity in the Disability Rights Convention: Stranglehold of the Past or Lodestar for the Future*, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, vol. 34, 2007, 429-462

Diller, M., *Judicial Backlash, The ADA, and The Civil Rights Model*, *Berkeley Journal of Employment and Labour Law*, vol. 21, 1/2000, 19-52

Fineman, M. A., *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, *Yale Journal of Law and Feminism*, vol. 20, 1/2008, 1-23

Glen, K. B., *Changing Paradigms: Mental Capacity, Legal Capacity, Guardianship and Beyond*, *Columbia Human Rights Law Review*, vol. 44., 2012, 93-168

Gurbai, S., *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében*, PhD-értekezés, PPKÉ JÁK, Budapest, 2014

Hadi, N., *A fogyatékosággal élő személyek alapjogai*, PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Kaposvár, 2013

Halmos, Sz. – Gazsi A., *Esetjogi tanulmányfüzet - Az értelmi fogyatékos, halmozottan fogyatékos és autista emberek számára működtetett antidiszkriminációs jelzőrendszer tapasztalatai*, Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008

Halmos, Sz. (szerk.), *Esetjogi tanulmánykötet - Az értelmi fogyatékos, autista és halmozottan fogyatékos emberek számára működtetett 'Ne hagyd magad!' antidiszkriminációs jelzőrendszer tapasztalatai*, Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2009

Halmos, Sz. (szerk.), *Esetjogi tanulmánykötet – Az értelmi fogyatékos, autista és halmozottan fogyatékos emberek számára a Te Jogod Te Életed! című projekt keretében működtetett jogsegélyszolgálat tapasztalatai*, Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2013

Halmos, Sz., *Az ésszerű alkalmazkodás követelménye a magyar munkajogban*, Magyar Munkajog E-folyóirat, 1/2014, 120-148

Hernádi, I. – Könczei, Gy. (szerk.), *A felelet kérdései között – Fogyatékoságtudomány Magyarországon*, ELTE BGGYPK, Budapest, 2015; letölthető:

http://www.eltereader.hu/media/2015/07/A_felelet_kerdesei_kozott_READER1.pdf (utolsó megtekintés: 2015. december 5.)

Jakab, N., *A cselekvőképesség elméleti háttere és munkajog kérdései*; PhD-értekezés, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2011

Kálmán, Zs. – Könczei, Gy., *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*, Osiris, Budapest, 2002

Könczei, Gy., Heiszer, K., Hernádi, I., Horváth, P. L., Katona, V., Kunt, Zs., Sándor, A., *Kutatásetikai alapvetés a fogyatékoságtudományhoz*, in: Hernádi, I. – Könczei, Gy. (szerk.), *A felelet kérdései között – Fogyatékoságtudomány Magyarországon*, ELTE BGGYPK, Budapest, 2015, 152-157; letölthető:

http://www.eltereader.hu/media/2015/07/A_felelet_kerdesei_kozott_READER1.pdf; utolsó megtekintés: 2015. december 5.)

Lawson, A., *Disability and Discrimination in Britain – The Role of Reasonable Adjustment*, Oxford and Portland, Oregon, 2008

Mikola, O., *Túlsúly mint fogyatékoság – A Bíróság C-354/13. sz. ügyben hozott ítélete*, az MTA Jogtudományi Kutatóintézetének blogoldala, 2015. január 7., letölthető: <http://jog.tk.mta.hu/blog/2015/01/fogyatekkalelok>; utolsó megtekintés: 2015. december 1.

Satz, A.: *Disability, Vulnerability, and The Limits Of Antidiscrimination*, Washington Law Review, vol. 83, 2009, 513-567; letölthető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1331748; utolsó megtekintés: 2015. december 1.

Stein, M. A. – Lord, J. E., *Future prospects for the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, in: Arnardóttir, O. M. – Quinn, G., *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. European and Scandinavian Perspectives*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009

Stein, A., *Angemessene Vorkehrungen am Arbeitsplatz – auch für Fragen der Religion und Weltanschauung?*, Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht, 19/2014, 1053-1057

Szajbély, K., *A pozitív intézkedések fogalma és alkalmazásuk lehetősége a faji diszkrimináció elleni küzdelemben az Európai Unió tagállamaiban*, é.n., letölthető: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Szajbely_pozitiv_intezkedesek.pdf; utolsó megtekintés: 2015. december 1.

Terzi, L., *The Social Model of Disability: A Philosophical Critique*, Journal of Applied Philosophy, vol. 21, 2/2004, 141-157

Travis, M. A., *Impairment As Protected Status: A New Universality of Disability Rights*, Georgia Law Review, vol. 46, 2012, 937-1002

Tucker, B. P., *The ADA's Revolving Door: Inherent Flaws in the Civil Rights Paradigm*, Ohio State Law Journal, vol. 62, 2001, 335-340

Vickers, L., *Religion and belief discrimination in employment – the EU law*, European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2006, letölthető: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2013&langId=en>; utolsó megtekintés: 2015. december 1.

Waddington, L., *Disability, Employment and the European Community*, Blackstone, London, 1995

Waddington, L., *Reassessing the Employment of People with Disabilities in Europe: From Quotas to Anti-Discrimination Laws*, *Comparative Labour Law Journal* vol. 62, 18/1996, 81-99

Waddington, L., *From Rome to Nice in Wheelchair – The Development of a European Disability Policy*, Europa Law Publishing, 2005

Waddington, L., *Breaking new ground: the implication of ratification of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities for the European Community*, in: Arnardóttir, O. M. – Quinn, G., *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. European and Scandinavian Perspectives*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009

Wendell, S., *Towards a feminist theory of disability*, in: Davis, L. J. (ed.), *The disability studies reader*, New York & London: Routledge, 1997, 260-278